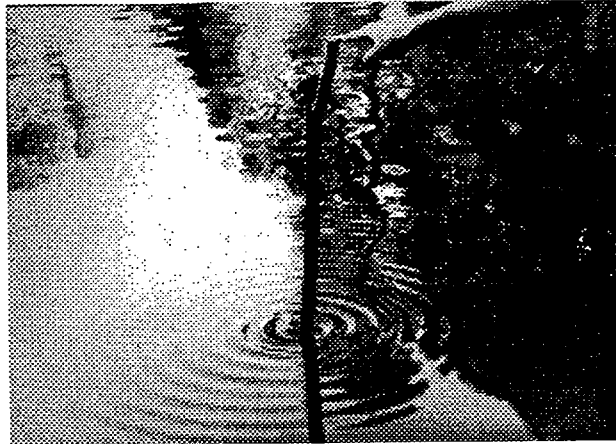
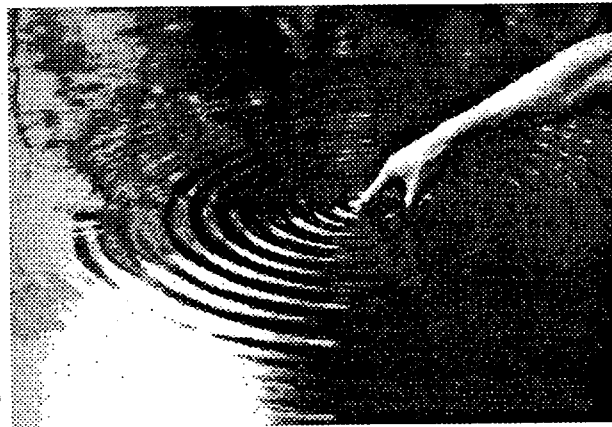

Alberto Moreiras

Az ugrás és a lapsus

**Birtokháborítással
szerzett saját hely
a cybertérben**

A cyber-túláradás

Octavio Paz 1967-ben úgy nyilatkozott, hogy a cybernetika az univerzális analógia alkalmazásában közel jár a költészethez.¹ A virtuális valóság, mely analógiák felállításával a valóság teljes illúziójára törekszik, a metafizika *analógia entis*ének a megdicsőülése. A tökéletes illúzió azonban, ha lényegét beteljesítve megvalósul, a valós helyére lép és az analógia alapját is megszünteti.

Az analógiának kell, hogy legyen alapja. Az *entes* univerzális analógiájának lehetőségét az *esse* alapozza meg. A virtuális valóság mint a totális megkettőzés lehetősége magába foglalja az analógia alapjának megkettőzését, nekünk szegezve a kérdést: analógiásan működik-e az analógia? A virtuális valóság – amit az analógia analógiájaként fogok definiálni – radikálisan megingatja az alap lényegét, és az ontoteológia szakadékát nyitja meg. A virtuális valóság mint a technika jövője magában hordozza annak a lehetőségét, hogy kiforgassa létalapjából a technikát. A virtuális valóság a technikai lét legfőbb elvének stabilitását, az elégséges alap elvét fenyegeti. Az elégséges alap elve szerint semmi nem létezik ok nélkül, semmi sem lehet alap nélkül való.²

Mára vitathatóvá vált a hidegháború csúcspontján még eldöntöttnek tűnő kérdés, miszerint korunk történetileg atomkorszak. Ha úgy tartjuk is, hogy ideiglenesen elmúlt egy nukleáris konfrontáció lehetősége, a berlini fal leomlásával csak még bizonytalanabbakká váltunk a kor megjelölését illetően. Ugyanez a helyzet a cybernetika mint kifejezés meghonosításával és jelszavával, az információval. Lehetőségeit tekintve a cybernetika és a nukleáris technika is a reprezentációs-kalkulatív gondolkodáson nyugszik, amely mindig megfelel annak a követelménynek, hogy „minden képzetnek elégséges oka kell, hogy legyen”³. Az elégséges alap elve a virtuális valóságban érvényesül a legradikálisabban, ugyanakkor azonban a virtuális valóságban tűnik el a legszélsőségesebben az, amit az elégséges alap elve képtelen felfogni.

Ha a költői tapasztalat, ahogy Octavio Paz és Jorge Luis Borges mondja, az analógiás transzcendencia élménye, akkor a költői gondolkodás talán már nem is különbözik a számítógép információ-feldolgozó képességétől.⁴ A virtuális valóság fejlődésében és fejlődése következtében a szóképek teremtésének költői elve feloldódik a cybertechnikában. Vajon a cybertechnika pusztán az ontoteológiai (technikai) reprodukció szolgálatába állítja-e a tropológiát? Más szavakkal, a cybertechnika, melyet a metafizikára jellemző reprodukтивitás ural, értelmezhető-e ontoteológiaként? Vagy van más lehetőség?

Ha a virtuális valóságot a valós analógiás transzponálásaként, az analógián keresztül működő valós transz(in)formációjaként határozzuk meg, akkor a virtuális valóság metaforikus. De a metaforának, ami az érzékelhető és az érzékfeletti szétválasztásán alapul, „kizárólag a metafizikán belül van létjogosultsága”⁵. A virtuális valóságban mindazonáltal lehetnek a metafora határát jelző, nem-metaforikus létmódok is.

Ha a költészethez hasonlóan a cybernetika is képes a valóst a legszélsőségesebb formáiban, egyrészt ragyogó, tárgyiasult jelenlétként, másrészt totális eltűnésként megjeleníteni, akkor a cybernetika az analógia felől is megközelíthető. *Analógiás megközelítésen* olyan kérdezősi módot értek, ami a jelenlét és az eltűnés artiku-

lációs pontját kutatja a képzetalkotás mechanizmusában. Képes-e a cybertechnika önreflexióra? Megkísérlem a cyberteret költői térként elgondolni, a költői teret pedig a cyberteret perspektívájából szemlélni. Egyelőre nyitott kérdés, hogy az analógia-e a költészet és/vagy a cybernetikai valóság – azaz, a virtuális valóság – végső elve.

Még nem döntöttük el, hogy a cybernetika az ontoteológia cinkosa-e. A vészjósító táborban William Gibson és Bruce Sterling anti-utópiáját, a *The Difference Engine*-t olvashatjuk, amely egy Modus Programról szól, melynek célja, hogy logikai úton felszámolja a *characteristica universalis* megtalálásának leibnizi álma jelentette korlátokat. A Modus Program transzfinit elveket egyesítve „a kalkulatív matematika eredendően transzcendens meta-rendszerének talpatát fogja képezni”⁶. Ennek eredményeképpen a cyber-hajtóművet ön-referenciális képességgel ruházza fel. Ahogy a gépezet a megfelelő nagyságúra növekszik, az, aminek a helyén egy szem állt, Én-né fejlődik. „A szemnek végül meg kell látnia önmagát.”⁷ Egy végső pannotikon kerül a helyére. A szimuláció e szélsőséges formáján keresztül radikálisan megvalósul az ontoteológia: a valóság-hajtómű, minden tudományok mátrixa végre elfoglalja rég meghirdetett helyét mint az Első Szubjektum. A megdicsőülés, a beteljesedés a nukleáris Armageddon pontos fordítottjaként fog bekövetkezni: nem, legalábbis elsődlegesen nem pusztítás lesz, hanem teljességgel belülről formált (informed) felépítés.

Donna Haraway *A Manifesto for Cyborgs* című írása eufórikus és ünnepélyesen fennkölt az előbbi pesszimizmusával szemben:

„Bizonyos tekintetben a cyborg-világ bolygónk végső kontroll alá vonása, a védelem nevében vívott Csillagok Háborúja apokaliptikus megtestesült végső absztrakció, a nők testének végső kisajátítása a háború maszkulin orgiájában. Másfelől, a cyborg-világ olyan átélt társadalmi és testi realitás, ahol az emberek nem félnek az állatokkal és gépekkel való rokonságtól, az identitás hiányától és az ellentmondásos álláspontoktól.”⁸

Haraway számára a high-tech kultúra lehetőséget nyújt a fallogocentrikusság megkérdőjelezésére, de csak abban az esetben, ha az elzárkózók a viktimizációs történetektől, amelyek, nyíltan vagy burkoltan, de kivétel nélkül „egy tudományellenes metafizikát, a technika démonológiáját támasztják alá.”⁹

„Minden történet, amely az eredendő ártatlansággal kezdődik, és a teljességhez való visszatérést állítja előtérbe, az individualizációt, a szeparációt, az én megszületését, az önállóság tragédiáját, az írásba hanyatlást, az elidegenedést tekinti az élet drámájának: egy képzeletben elhalasztott háborút a Másik kebelén. A cselekményt a reprodukív politika szabályozza – hibátlan újjászületés, perfekció, absztrakció. A nőknek hol jobb, hol rosszabb sorsot szánnak e történetekben, de abban mind megegyezik, hogy a nőknek kevésbé fejlett az énjük, gyengébb a személyiségük, és szorosabban kötődnek az orálisához, az Anyához, mint a férfi autonómiához. De van egy másik lehetőség, mely éppoly kevésbé kötődik a férfi autonómiához. Nem a Nőn, a Primitíven, a Nullán, a tükör-stádiumon, az imagináriuson át vezet, hanem nőknél és más jelenidejű, törvénytelen cyborgokon, kiket nem anya szült, és akik elutasítják a viktimizáció ideológiai forrásait, hogy valós életük legyen.”¹⁰

Haraway nem neheztel, inkább aktívan állást foglal. A valós életről azt tartja, hogy „a zaj kell, a szennyezés helyes, állat és gépezet törvénytelen egyesülése üd-

vözlendő”¹¹. A „bántóan és örömtelien szoros párosodásra” helyezi a hangsúlyt, melynek semmi köze a hagyományos közösüléshez, és a reprodukív kopula meta-fizikája ellen irányul.¹² E radikálisan non-esszencialista, nemen túli (post-gender) cyber-világhoz intézett manifesztum azonban nem számol a következményekkel. Az anti-esszencializmus rövid memóriával rendelkezik. Miközben Haraway a cyborg-identitás kiforgatását dicsőíti a mai technikában, bizonyos értelemben figyelmen kívül hagyja a „belüliséget”, azt a lényeges jegyet, amit a keret ró ki minden kereten belüli anti-esszenciára. Tétélezzük fel, hogy figyelmetlensége nem tudatlanságból fakad, sokkal inkább aktív vakság, aktív felejtés. A kérdés az, hogy eléri-e célját.

A cyberteknika mint a technika jövője a világ kalkulatív-reprezentációs értelmezési keretén belül helyezkedik el, és mint ilyen, lényegében az elégséges alap táljáról kell értelmeznünk. Röviden az elv így szól: *nihil est sine ratione*; semmi sem létezik ok nélkül. A virtuális valóságban az analógiás okság úgy dicsőül meg, hogy minden a proporcionalitásként értelmezett *ráció* folytán van. A virtuális valóság alapja az analógiás okság. A virtuális valóság szemszögéből semmi sem létezik analógia nélkül. A virtuális valóság a valóst a megkettőzés pusztta lehetőségeként határozza meg, s csak arra a pillanatra vár, amikor a megkettőzés önmaga megismétlésével megkettőzheti magát. Gibson és Sterling jól látja ennek a veszélyét: a valós eltűnése a valós kisajátítását is jelentheti. De mindez nem kevésbé csábító, hisz egy világban, ahol nincsen eredeti, csupán a fordítás retorikus hatékonysága létezik. Lehetséges-e túllépni a veszélyen és a csábításon, vagy helyesebb, ha elfogadjuk a veszély csábítását és a csábítás veszélyét?

A virtuális valóság a lét megértésére ösztönzi az embert. A virtuális valóságban a mesterséges intelligencia, melyet jól ismerünk feltűnő technikai mivoltában, a legidegenebb megátalkodottsággá válik, miközben az emberi világ megkettőzésére tör, és az ismerőség legmakacsabb formájában jelenik meg újra a világiság folyamatában. A virtuális valóságban nem létezik a mindig-már. Ez alól pusztán kisajátított formája kivétel. Vagyis, a virtuális valóság még a totális leképezés szélsőséges formájában is csupán elveszett objektumként képes a világot visszaadni. A virtuális valóságban a világ világisága, ha a távollét formájában is, de feltárja magát. Azt kérdezni, hogy a nem-reprezentációs gondolkodás segíthet-e a virtuális valóság jelenségének megértésében, annyit tesz, hogy a virtuális valóság megnyílhat-e a kritikai-historikus gondolkodásnak. A kérdés nem csupán az, hogy a virtuális valóság lehetőséget nyújt-e a Külső elgondolására, hanem, hogy lehetővé teszi-e az elszakadást attól a kalkulatív-reprezentációs kerettől, amiből ered. Ezáltal a gondolkodás azon területére törne be, ahol a kalkulatív-reprezentációs keret nem egyszerűen mellőzötté vagy elfeledetté válna, hanem önmagáért kellene számot adnia.

Lehetséges-e olyan gondolkodás, mely nem helyezi önmagát a technika fölé és a technikán túlra? Ez a kérdés mételyezte meg a mai filozófiát, s foglalkoztatja a költészetet is.¹³ Visszaköszön Borges negyvenes éveiben írott, számos elbeszélésében, leghangsúlyosabban azonban *Az Alef*-ben jelenik meg, mely annak a technikai térnek az egyik legkorábbi irodalmi feldolgozása, amit ma cybertérnek hívunk.

A tér, melyet az Alefnek nevezett objektum jelöl, valójában nem cybertér, ahol az ember mesterséges intelligenciákkal kerül szembe. Mindazonáltal Borges szövegében az Alef a „modern ember” és a robotok által vezérelt valóság találkozásának a

színtere.¹⁴ A cybernetika a görög *kybernetes* szóból ered, s pilótát vagy hajókormányost jelent, és aggyal rendelkező gépek irányító funkcióját jelzi. Borges történetében a narrátor vetélytársa tehát a cybernetikai emberről beszél, amikor arra a felismerésre jut, hogy a moderneknek „fölsőleges az utazás”. A hajó öreg kormánya már saját dolgozószobájából is elérheti a világot „a telefon, a távíró, a fonográf, a rádiótelefon, a mozigép, a laterna magica...” segítségével.¹⁵ A távolsági cselekvés, a telepraxis képezi a cybernetikai ember terét, a cyberteret. E cybertér transzponálásaként – analógiásan – a szöveg azt a rejtelmes apparátust kínálja, melyet találónan Alefnek hívnak.

Az Alef „a térben egy olyan pont, amiben az összes többi egyesül”.¹⁶ Közvetlenül megtapasztalható, de nem lefordítható; jelezhető, de nem kifejezhető. A szétválasztás helye, ahol a nyelv megszűnik kifejezni. Borges „az elbeszélés kimondhatatlan lényegének” nevezi, ahol „írói kétségbeesése” kezdődik.¹⁷ Mivel csak analógiásan nevezhető meg, az analógia elégtelenségét alapozza meg. A valós helye, ahol a valós az eltűnésben nyilvánul meg. *Punctum*, mégpedig a szó latin értelemben, ahogy Roland Barthes használja: olyan hely, ahol a jelenlét nyoma a halasztásban érzékelhető, vagyis a gyász helye, a saját hely.¹⁸

Ahogy a narrátor egyedül fekszik szerelme házának pincéjében, – Beatriz holttestének analógiájára (a házat épp lebontani készülnek) – az eltemetettséggé bizarr élményében lesz része, megpillantja az Alefet.

„...láttam tigriseket, dugattyúkat, bölényeket, hullámverést és seregeket, láttam minden hangyát, ahány csak van a földön, láttam egy perzsa asztrolábot, láttam az íróasztal egyik fiókjában (s az írástól megremegtem), hibetetlenül szókimondó, trágár leveleket, amiket Beatriz írt Carlos Argentínának, láttam egy kedves emlékművet Chacaritában, láttam egy valamikor oly bájos lénynek, Beatriz Viterbónak szörnyű maradványait, láttam az Alefet mindenfelől, láttam az Alefen a földet és a földön ismét az Alefet, és az Alefen a földet, láttam az arcomat és zsigereimet, láttam az arcodat, szédület fogott el, és sírtam, mert szemeim látták ezt a titkos és sejtelmes tárgyat, amelynek nevét bitorolják az emberek, de amit ember soha nem látott: a megfoghatatlan világegyetemet... Áthatott a végtelen tisztelet, a végtelen irgalom.”¹⁹

„Desde todos los puntos vi en el Aleph la tierra y en la tierra otra vez el aleph y en el Aleph la tierra”: az analógia eme örült, chiazmatikus megkettőződésében, az analógia analógiájában; vagy ebben a szakadékszerű élményben, ahol a minden pontot tartalmazó pontnak szükségképpen önmagát is tartalmaznia kell, és így magát mint tartalmazhatatlant felfedni, az analógia alapja a túláradásban megsemmisül. Ez a túláradás túlrad az analógián. Borges „megfoghatatlan hasonlatokat” említ, amikor az Alefet az istenség misztikus megtapasztalásához méri, amit Alanus de Insulis egy olyan „szférának” nevezett, „amelynek a középpontja mindenütt van, de a kerülete sehol”.²⁰ A hasonlat megfoghatatlansága az analógia tekintetében itt a túláradás jele. Ez a túláradás a visszahúzódó valóság tapasztalata, s ezt nevezem én „saját helynek”.

A latin *privare* szó azt jelenti: megfosztani, elvenni, különválasztani; ebből következően a közös használatból való kivonást és a sajátként való biztosítást is jelenti. A saját hely az a kitöltetlen hely, ahol az, ami hiányzik, egyben védve is van. Különválasztva, önmagában áll. Önmagában állva, az hiányzik belőle, amiből biztonság-

ba helyeztetett. A kibocsátás helye, ahol a túláradás mint visszahúzóadás adható meg. A visszahúzóadásban, az eltűnésben a saját elvonultan áll, elérhetetlenül. Álcázottan, mindig álcáz, a veszteség helyeként tapasztalható meg.

A misztikus megismerés Isten felé fordul, ám a költői tapasztalást a kifejezés vezérli, ahol a visszahúzóadás mint eltűnés, mint az analógia vége, mint a tropológia szakadéka egy elenyésző pont marad, nem az eljövétel pontja. Mivel ez a pont eltűnik, Borgesnek arra kell következtetnie, hogy „A Garay utcai Alef egy hamis Alef volt.”²¹

Ahol az analógia véget ér, és a nyelv eltűnésként megnyílik a valós felé, ott a költői gondolkodás a semmit eltűnő túláradásként gondolja el. Ha a semmi mint eltűnő túláradás feltárul az írásban, tropológiai törésként tárulkozik fel. De a tropológia irodalmi technikát jelent. Felmerül a kérdés, működik-e a cybertechnika? Miféle gondolkodást tesz lehetővé, sőt szükségszerűvé a cybertechnika?

A betű keltette ár

A *hacking* számítógépes kalózkodás, zárt számítógépes rendszerekbe való betörést jelöl, eredetileg azonban azt jelentette: több csapással feldarabol, vagy megtisztítja a növényzettől a terepet, hogy utat törjön magának. A hacker magának tör utat. A *hacking* addiktív jellegét Dirk-Otto Brezinski, a Project Equalizer néven ismert kémkedési eset egyik bűnrészes hackerjének szavaival példázhatnánk: „Sosem érdekelt a számítógépek tartalma, kizárólag maguk a számítógépek”²². Ez a megjegyzés nem kettőzi meg az irodalmi szövegre jellemző retorikai distinkciót forma és tartalom között, inkább egy másfajta tapasztalat birodalma felé mutat. A megkülönböztetés „a tartalom”, tehát az adott számítógépes rendszeren belül tárolt aktuális információ és a „számítógépek” között – melyek nem pusztán gépek – újból a túláradás kérdését veti fel.

A hacker be akar törni. A *hacking* addiktív elve a betörés, hogy a betörés által lehetővé tett útnyitás megvalósulhassék. A „számítógép” a hajtómű, ami a betörést lehetővé teszi. Radikálisan kifejezve, a számítógép maga az útnyitás. A kompjútermint-útnyitás a cyberterre nyíló transzgresszív tér, a betörésen túli tér. A *Virtual Reality*-ben Howard Rheingold így ír: „Ez egy hely, így igaz. A kérdés csak az, hogy milyen hely”. Ezután Gibson 1984-ben megjelent *Neuromancer*-éből idézi a cyberter definícióját:

*„Cybertér. Akarattól független hallucináció, mélyet minden nemzetből törvényes felhasználók milliárdjai tapasztalnak naponta, egészen a matematikai fogalmakat tanuló gyermekekig... Az emberi rendszer összes számítógépének bankjaiból származó adatok grafikus megjelenítése. Hihetetlen összetettség. Az elme nem-terébe nyújtózó fényvonalak, adatok nyalábjai és csoportjai. Mint távolodó városfények...”*²³

A cybertér egy visszahúzódo tér, egy eltűnő tér, tér mint visszahúzóadás. Az örökös visszahúzóadásba betörni – ez az az addikció, ami a cyberteret emberi érintkező felületek saját útnyításaként képzelel el. Szorongást kelt, mivel a végnélküli veszteség melankolikus gyakorlata.²⁴

Könyve végén Rheingold néhány oldalt olyan populáris cyber-álmoknak szentel, mint a „teledidonika” (távolsági szex) és az „elektronikus LSD”. Rheingold leszögezi, hogy bár egyelőre még mindkettő gyerekcipőben jár, jövőjük előre jelezhető.

„Ha kezünkkel ki tudjuk tapintani bábunk lábát, és a bábu helyett ujjainkkal sétálunk a cybertérben, amit a mai technika kezdetleges formában lehetővé is tesz, nincs okunk feltételezni, hogy nem leszünk képesek kezünk érintésével kitapintani nemiszerveinket és pusztán egy kézfogással közvetlen nemi kapcsolatot létesíteni. Mi lesz a társadalmi érintkezéssel, ha már nem lehet tudni, kinek hol vannak az erogén zónái?”²⁵

Izgatótlan várom, hogy megtudjam. Az állandó túladagolás pusztá lehetőségének másik oldala azonban a kifosztottság keserősége. Rheingold azt mondja, hogy „a magánélet, az identitás és az intimitás egy olyan elegyet alkotott, amire egyelőre nincs szavunk.”²⁶ Még valószínűbb azonban, hogy ez a szó kimondhatatlan lesz.

A cyber-túláradás – mint egykor az írás – meg fogja szüntetni az emlékezés szükségességét. Az elsődlegesen megnyilvánuló túláradás köti össze a cyberteret az írás terével. Az 1949-es gyűjtemény egy másik elbeszélésében, *A Zahir*-ban Borges Fafnir és a Nibelungok kincsének mítoszát meséli el.²⁷ Fafnir küldetése az, hogy a kincs felett őrködjön, a kincs tehát csak Fafnir megölésével szerezhető meg. Fafnirt egyedül a Gram kard ölheti meg, melynek neve az írás vagy a betű. Gram felnyitja a kincset, átadja, de eközben azt öli meg, ami a kincset biztonságban tartotta. A betű azt engedi szabadjára, amit biztosítania kellett volna: az emlékezet adományát. A betű mint túláradás egyben a kitöltetlen űr egy formája.

Az ugrás és a lapsus

A cybertérbe való útnyitás a cyberware-t radikálisan mint író gépezetet alkalmazza. A cybertér nem egy betű, a hozzá való viszonyunk felel meg a betűhöz való viszonyunk struktúrájának. A cybertérbe való útnyitás, mely elsődlegesen analógiás létrehozást jelent, egyben egy olyan túláradó tevékenység, ami megszünteti az analógiát. Az analógia megszűnésekor a cybertér a betöltetlen űr tereként, az elhalasztás tereként érzékelhető. A cybertér a szétválasztás helye, ahol az analógiás teremtés az analógia határaiba ütközik. A határ megtapasztalása a cybertérben szorongást keltő, addiktív élmény, amelyben a valós eltűnésként és veszteségként jelenik meg. A cyber-tapasztalat ebben az értelemben rokonságot mutat azzal az élménnyel, melyet Borges ír le *Az Alef*-ben.

Az Alef témája végsősoron a betű keltette űr. Az Alef „az első betű neve a szent nyelv ábécéjében”, és mint ilyen, a „határtalan és tiszta istenség” szimbóluma²⁸. Hogy akkor is híján van valaminek, amikor önmagát adja, hogy a hiányban adja magát – ez az, amit az okság elve nem képes megmagyarázni. A továbbiakban, *Az Alef* és a nő kapcsolatát vizsgálva megkísérlem bemutatni, hogy egy bizonyos ponton az ontoteológiai reprodukció költői igénye megszűnik. Ez az írásnak mint „technikának” a funkciója. Az írás és a cybertechnika párhuzamba állítható a tekintetben, hogy mindkettő az analógia végét jelenti be. Az analógia vége korántsem a filozófiai, a költői és a technikai gondolkodás végső szétválasztásának helye, gyűjtőpont inkább, ahol a gondolkodás feladata az, hogy újra túllépjen a sajátán.

A lapsus tapasztalata

Jacques Derrida a „Two Words for Joyce”-ban az írás eféle örületének két módozatáról, vagy méginkább két nagyságáról beszél. Az egyik, melyre látszólag nincs példa, az ajándék írása: „Mindenekelőtt, van annak a nagysága, aki azért ír, hogy adjon, az adásban való nagyság, és azért ad, hogy elfeledje az ajándékot és az odaajándékozottat: amit adott és az ajándékozás aktusát, ami az adás egyetlen lehetséges – és egyben lehetetlen – módja.”²⁹ A másik nagyság a „hipermneziás gépezet” nagysága, ilyen a joyce-i szöveg (vagy *Az Alef* szövege, illetve a cyber-szöveg): „nincs olyan, ami ne lenne beprogramozva ebbe az ezredik generációjú számítógépbe – az *Ulysses*, a *Finnegans Wake* –, amely mellett a legújabb gyártmányú számítógépek, a számítógépesített archívumok, a fordítógépek egy történelem előtti gyermekjáték brikollázsának tűnnek.”³⁰ Míg az írás első fajtája lényegénél fogva paradox hálába helyezi önmagát, mely nemcsak az író és az olvasót, de a pillatnyi témát is magába foglalja, bármi légyen is az, addig az írás második fajtáját nem a hála, hanem az ellentettje, „a harag és a féltékenység” jellemzi. „Van-e bocsánat erre a hipermneziára, amely a priori lekötölez, és előre beír bennünket az olvasott könyvbe? Csak akkor bocsátható meg e bábeli háborús tett, ha már minden idők óta az írás minden aktusával megtörténik, és ha ennek tudatában vagyunk.”³¹ De vajon bennefoglaltatik-e a cybertér minden idők óta az írás minden alkalmában?

Ha a hipermneziás gép, az ezredik generációjú kompjúter, az írás minden egyes alkalmával működésbe lép, felvetődik a kérdés, hogy az ajándék írása is minden alkalommal működik-e. És mi a helyzet kölcsönös egymásbafoglaltságukkal, és az írás esetében a hála és a harag viszonyával? Nem e hatások lehetetlen kombinációja szervezi-e a melankolikus állapotot? Létezik-e a virtuális valóságban az egyik „nagyság” a másik nélkül? Van-e ajándék a cybertérben? Vagy csak az ajándék tagadása létezik? Nem vagyunk-e haragvó szörnyek, akik szeretnek tartozni, és hálásak a fájdalomért? Ezeket a kérdéseket kell feltennünk *Az Alef* kapcsán és a kötet többi írásával kapcsolatban is.

A narrátor beleveti magát a teljes hipermneziás jelenlét túlradó birodalmába. Ennek az élménynek az elbeszélése szervezi *Az Alef* írásmezejét. Minthogy az elbeszélő nem tudja élményének „elmondhatatlan lényegét” megismételni, a lapsus írásának kell magát átadnia, annak a fajta írásnak, ami csupán az abba való zuhanásra utalhat, ami az írás kifejezési lehetőségein túl van: a kifejezhetőség eltűnő mélyébe való zuhanás helyeként értett írásnak.³²

Az Alef-ben az írás azt jelzi, ami már elmúlt, tehát ami eltűnt, és az eltűnésben tolakodóvá tette önmagát, és ami ily módon paradox jelenlétbe került. Az írás ebben az értelemben lényegileg nem különbözik a virtuális valóság cybernetikai tapasztalatától. A cybertechnika, a maga végletes formájában, a technika alapjának – mint eltűnő alapnak –, nem az ontoteológia alapjának a megtapasztalását teszi lehetővé, mert amíg az utóbbi minden objektumot a megalapozottság biztonságában tart, addig az előbbi egy visszahúzó alap, amely a valóst elenyésző materialitásként bocsátja ki az analógián és az emlékezeten túlra.

Borges írása alapvetően metadiegetikus írás: az elbeszélés elbeszélése. Borges esetében „megemlíthetünk valamit vagy hivatkozhatunk valamire, de ki nem fejezhetjük.”³³ Borges számára az írás nem más, mint jelzés. *Az Alef*-ben Borges a kri-

tikai írást azoknak a tevékenységéhez hasonlítja, „akiknek nincs nemesfémük, se gőzprésgépük, se hengerművük és kénsavuk az ékszerötvözéshez, de meg tudják mutatni másoknak, hogy hol található az ékszer”³⁴. Az *Alef* pontosan ez a fajta gesztus: rámutatás egy szavakkal meg nem nevezhető lényegre, ami kizárólag analógiásan fejezhető ki. Borges leírása nem írja le az Alefet: az Alef nem történhet meg az írásban, mivel az írás saját lapsusának a helye. Az írás szervezi a betű keltette űrt, és csak azt adhatja, amije nincs, akárcsak a virtuális valóság, ahol a világ csupán az analógia elveszett objektumaként tapasztalható meg.³⁵

Az *Alef* rendszerében az írás egy halott asszony testén történik. Minthogy Beatriz háza „ad thont” az Alefnek, Beatriz háza az ajándék helye. De minthogy az Alefet csak elfelejteni lehet – minden Alef hamis Alef –, Beatriz háza egyben a harag és a féltékenység helye. Az írás haraggal és hálával küzd az elveszett objektum jelölését illetően, melyet lehet említeni és amire lehet hivatkozni, de kifejezni nem, mert túlradásban marad. Borges írása szorongással teli kísérlet, hogy feltárulkozásra bírja a túlradást, hogy ugrásba fordítsa a lapsust, hogy jelenlétre hívja az eltűnést. Borges ugyanakkor az írás másik lehetőségét is megmutatja, mely szintén megtalálható a cybertérben.

Az *Alef* elején a narrátor elmondja, hogy a Garay utcában tett látogatásai a gyász megnyilvánulásai voltak. Beatriz házában a narrátor átadja magát a gyász emlékének: „Ám most, hogy Beatriz halott, én reménytelenül, de legalább megaláztatás nélkül emléke ápolásának szentelhetem magamat.”³⁶ Beatriz halála kezdetben a kettős lemondás esélyeként jelenik meg: egyrészt Beatrizról, mint ajándékról, másrészt a féltékenység és a harag kínzó lehetőségéről való lemondás esélyeként. Ez az esély az emlékezet mint áldozat esélye, azaz önfeladás. Az elbeszélő ezt megrendüléstől és fájdalomtól mentesnek akarja tudni. Beatrizt az emlékezetében tartva, Beatriz emlékének fog élni: s ez nem más, mint önmaga választotta, kiszámított és megfontolt önfeladás.

Valahányszor Borges narrátora megérkezik a Garay utcai házba, várnia kell. Ott,

*„a telezsúfolt kis szalon félhomályában, tüzetesen újra szemügyre venném Beatriz számtalan arcképét. Beatriz Viterbo profilban, színes képen, Beatriz félálarccal egy 1921-es farsangi mulatságon, Beatriz első áldozása, Beatriz aznap, hogy házasságot kötött Roberto Alessandrival, Beatriz kis idővel a válása után, ebéden a Zsoké-klubban, Beatriz Quilmesben Delia San Marco Porcella és Carlos Argentínóval, Beatriz a kínai pincivel... Beatriz szemben és félprofilban, mosolyogva, keze az állán.”*³⁷

A küszöbön, mielőtt még behívnák annak a háznak a pincéjébe, ahol Beatriz teljesen idegen képmásaival szembesül majd, határozottan eltökéli, hogy olyan viszonyt alakít ki velük, ami összhangban áll vágyával, hogy „reménytelenül, de legalább megaláztatás nélkül” Beatriz emlékének éljen. A narrátor Beatriz halálába való tudatos befektetése a korlátozott kiadás ökonómiáját, mi több, egy kiadásmentes ökonómiát követ, az elfojtás torz ökonómiáját, bár a gyász a maga megszo-kott menetét követi. Ebben a kiszámított kapcsolatban megtalálhatjuk a virtuális valóságból ismert irányított tapasztalatot, ahol minden az analógia alapján, a kalkulatív-mimetikus emlékezet folytán működik. Ez a mimetikus emlékezet csak

Az ugrás és a lapsus

látszólag áll ellen a féltékenységek és a haragnak, valójában azonban elzárkózik az ajándék nyugtalanító lehetősége elől.

Ehelyt nincs rá mód, hogy szemügyre vegyük, hogyan kapcsolódik a narrátornak a síremlékhez való megfontolt viszonya a reprodukív irodalom egy bizonyos típusához. Carlos Argentino Daneri írásai (aki neve ellenére az elbeszélő Vergiliusa) a kimerítés mimetikus irodalmát példázzák, melyet a kifejezhető kifejezésére, a valós átjárására törő akarat vezérel. Ezzel szemben Borges metadiegezise a mimézis megszakítása mellett dönt: a kifejezhetetlen (nem)kifejezése, a tudat hasadása mellett. A mimetikus megkettőzés és a lapsus-féle kibocsátás azonban a cybernetikai közvetítés színe és fonákja.

Daneri, az elbeszélő Vergiliusa, leviszi őt a Garay utcai ház pincéjébe, és meghagyja neki, hogy feküdjön hanyatt: „Menj le: rövidesen elbeszélgethetsz Beatriz minden képmásával.”³⁸ Az Alef, az összes többi pontot tartalmazó pont, úgy jelenik meg, mint az a hely, ahol a valós kiszámított újratemtése radikálisan megszűnik. Az Alefben a valós úgy jelenik meg újra, mint ami már alapvetően túl van az elérhetőség és a kisajátíthatóság határán. Beatriz, akit a narrátor obszcén levelek írójaként és szörnyű holttesteként fest le, a véget nem érő féltékenységre és haragra való alkalmaként és esélyeként tűnik újra fel, s ezen az sem változtat, hogy háza, emléke a ragyogó, végtelen ajándék birodalma. Átala, vele a narrátor Beatriz emlékének, a totális emlékezetnek él; többé már nem irányítottan, nem önszántából. Akár Barthes szavait is elismételhetné: „Tudok élni nélküle (mindnyájan ezt tesszük előbb-utóbb); de hátralevő életem most már egészen biztosan, mindvégig *minőség nélküli* lesz.”³⁹ Amikor elbeszélőnk felocsúdik élményéből, furcsa és majdnem lehetetlen módon, nemcsak megilletődöttséget és szánalmat érez, de egy pillanatig „közömbösséget” is.⁴⁰

Miután Borges történetének főhőse megtapasztalta az Alefet, és a végtelen megilletődöttségben és szánalomban való tragikus elmerüléséből felbukkan, mélységes megrendülésében nem hajlandó megosztani élményét. „Az Alefről nem voltam hajlandó beszélgetni, csendesen, de határozottan elzárkóztam.” Akkor határozza el, hogy elfogadja az ajándékot, és így szabadul meg vetélytársa, Carlos Argentino iránt érzett irigységétől. Az ajándék gyöttrővé válik: „Féltem, hogy most már mindig úgy érzem, mintha mindenhova visszatérnék. (Temí que no me abandonara jamás la impresión de volver.)”⁴¹ De jelentkezik a felejtés. Az elbeszélő most már levonhatja a következtetést, hogy az Alef hamis Alef volt. Minthogy hamis volt, visszatér az elrejtettségbe, „egy kő mélyére.”⁴² Az elbeszélő újból megtapasztalhatja az analógián kívüli világot. Az extázis a felejtés, és nem az Alef. A felejtés az ajándék, mert a gyász vége. „Mindenekelőtt, van annak a nagysága, aki azért ír, hogy adjon, az adásban való nagyság, és azért ad, hogy elfeledje az ajándékot és az odaajándékozottat.”⁴³ A felejtést el kell nyerni, s az ennél fogva aktív felejtés: cselekvő megnyílás az ajándék felé.

Lehetne arról vitatkozni, hogy ez a fajta írás még mindig a fallikus gyönyör tárgya-e, vagy az analógia végét bejelentve határozottan véget vet az újratemtés ontoteológiai követelményének. A lapsus írása nem ugyanabból akar többet, inkább azt mondhatnánk, amit akar, nem birtokolható. Az ugrás – ami nem a narrátornak mint szereplőnek, hanem a narrátornak mint narrátornak, azaz a metadiegetikus írónak az ugrása – nem a kincshez vezet, hanem oda, ahol a kincs elenyészik, s ez a

saját hely. A hely, ahol a kincs elenyészik, az a hely, ami a kincshez a lehető legközelebb van: a kincs visszahúzódásának birodalma, az a veszélyes és csábító birodalom, ahol a saját megnyílik a kimondhatatlannak.

A kimondhatatlanba való ugrás ugyanakkor a cybernetikai ember legradikálisabb lehetősége. A cybertérben a tapasztalat két fajtája létezik: a mimetikus tapasztalat, ami az analógiásan előállított cybertér tapasztalata és a lapsus tapasztalata, amely az analógia végét jelenti be. Akárcsak Az *Alef* esetében, mindkettő kapcsolatba hozható a nővel.

A „cyborg-irigység” a klasszikus „péniszirigység” fordítottja, mely a cybertér utáni vágyódásban nyilvánul meg. Stone megjegyzi, hogy a cybernetikai létmód „bizonyos fogalmi és érzelmi jegyek tekintetében megegyezik a férfi nő utáni artikulálatlan vágyának fikcionális felidézésével.”⁴⁴ A „cyborg-irigység”-ben nővé vágyunk válni. A cybernetikában „a behatolásból beburkoltság lesz. Más szóval, a cybertérbe belépni annyit tesz, mint fizikálisan *magunkra öltetni* a cyberteret. Cyborggá válni, felöltetni a csábító és veszélyes cybernetikai teret, mint egy ruhát, azt jelenti: *magunkra öltetni a nőit.*”⁴⁵

Ha a cybertérbe lépést valaminek vagy valakinek a felöltéseként értjük, akkor alapvetően mimetikus voltában fogjuk fel. De láthattuk, hogy az *Alef*-be belépni nem jelenti azt, hogy Beatriz-cé válunk. Az *Alef*-be vagy a cybertérbe belépést megéllhetjük a betörés/törés tapasztalataként és mint ilyen a visszahúzódás és a veszteség élményeként; de szó sincs beburkoltságról, hiszen valóságosan, mint veszély és csábítás jelenik meg. A cybertérben mimetikus tapasztalatként „felöltetni” a nőit, ugyanazt a gyászhoz való kiszámított és irányított kapcsolatot jelenti, amit Borges elbeszélője tapasztal Beatriz házának küszöbén.

Az *Alef*-élményben a nő testesíti meg az ajándék alapját, de egyben az ajándék végnélküli eltűnésének alapját is – ami az emlékezet és a felejtés alapja is. A számítógépes rendszerekbe való betörésnél az adatoknál sokkal érdekesebb a számítógépbe – mint az emlékezés és az emlékezettel szembeni totális ellenállás alapjába – való behatolás. Ennélfogva a cybertérbe lépés talán lehetőséget nyújt arra, hogy megtapasztaljuk a valós önfeltárukozó eltűnésébe való fájdalmas beburkoltságot: a másság elvesztésének élményét, ami nem az azonosság újra elsajátításához vezet, hanem a szétválasztáshoz, amely megvalósítja a kapcsolódásának azt a sajátos formáját, mely a kapcsolódást saját birtokába helyezi.

A cybertér legradikálisabb megtapasztalása a lapsus élménye. Anti-mimetikus, mert a mimézis végét jelenti, csak egy bizonyos pontig használhatja a mimetikus energiát. Ha Stone számára „a nő felöltése” nemcsak a péniszirigység kiforgatását és megismétlését jelenti, hanem a megkettőzés stratégiájába való beavatkozást is, a célból, hogy a lapsus írását a saját birtokába helyezze, akkor elképzelése egyben az okság elvének meghaladását is jelenti. Stone olvasata akkor úgy akarja megtapasztalni a valóst, hogy már feladta az ajándék kisajátításának igényét, már nem hiszi, hogy az ezredik generációjú számítógép képes lesz majd mindannyiunkat olvasni. Mert ha akarna, sem tudna. Ebben az elutasításban benne van a szerelem is: van oka, de melankolikus.

A felejtésnek olyan mértékben kell, hogy oka legyen, amennyire az *Alef* és vele együtt a cybertér már eleve bennefoglaltatik az írás és az olvasás minden aktusában. A lapsus, ami nélkül nincsen ugrás, nem pusztán szakadék, nem egyszerűen az ok-

Az ugrás és a lapsus

ság elvének fordítottja. A felejtés oka, az alap, egyben a lapsus írásának az alapja is. A felejtés lemond az analógiáról, és bejelenti a reprezentáció végét a gondolkodásra való túlaradó/visszahúzódó felhívás lehetőségében.

A virtuális valóság a lehetőségek pusztá megkettőzéseként egyenesen felkínálja magát, hogy mimetikus eszközként használják az analógia kimerítéséhez. A virtuális valóságban bármit felölthetünk, függetlenül attól, hogy birtokunkban van-e. Ebben a tekintetben megegyezik a leibnizi elégséges alap elvével jelölt kalkulatív-reprezentációs kerettel. De a cybertér megnyílik a lapsus tapasztalatának is. Ott, ahol az analógia véget ér, s végetérésében megalapoz és megszüntet minden analógiát, a cybertér olyan ajándékot rejt, melyhez valójában sohasem találhatunk vagy rendelhetünk ökot.

Fordította Kővári Katalin

Jegyzetek

1. Octavio Paz, *El arco y la lira*, 3. kiadás. Mexico City: Fondo de Cultura Económica, 1986. 33. o.
2. A technikai gondolkodás leibnizi elvének jelentőségéről lásd: Martin Heidegger, *The Principle of Reason*, ford. Reginald Lily. Bloomington: Indiana University Press, 1991. 3. u.o. 33. o.
4. Lásd: Jorge Luis Borges, „El Arte narrativo y la magia”, in *Prosa Completa* 2.köt. Barcelona: Bruguera, 1980, I. 163-70. o.
5. Heidegger, *The Principle of Reason*. 48. o.
6. William Gibson and Bruce Sterling, *The Difference Engine*. New York: Bantam Spectra, 1991, 421. o. 7. u.o. 429. o.
8. Donna Haraway, „A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Social Feminism in the 1980s”, in *Feminism/Postmodernism*, szerk. Linda J. Nicholson. New York, Routledge, 1990, 196. o. 9. u.o. 223. o. 10. u.o. 219. o. 11. u.o. 218. o. 12. u.o. 193. o.
13. Klasszikus heideggeri kérdés, mely – vitathatóan ugyan, de – a dekonstrukció kérdése is. Lásd: Jacques Derrida, *Memoires: Pour Paul de Man*. Paris: Galilée, 1989, 109. o.
14. Jorges Luis Borges, „Az Alef”, magyarul: J. L. Borges, *A titkos csoda*. Válogatta Benyhe János, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. „Az Alef”-et fordította Benyhe János, 333-352. o.
15. Borges, „Az Alef”, 335. o.
16. Borges, „Az Alef”, 343. o.
17. Borges, „Az Alef”, 345. o.
18. Roland Barthes, *La chambre claire: Note sur la photographie*. Magyarul: *Világoskamra. Jegyzetek a fotográfiáról*. Ford. Ferch Magda; Európa Könyvkiadó, Bp. 1985.
19. Borges, „Az Alef”, 349. o.
20. Borges, „Az Alef”
21. Borges, „Az Alef”
22. Katie Hafner és John Markoff, *Cyberpunk: Outlaws and Hackers on the Computer Frontier*. New York: Simon and Schuster, 1991, 240. o.
23. Howard Rheingold, *Virtual Reality: The Revolutionary Technology of Computer-Generated Artificial Worlds and How It Promises and Threatens to Transform Business and Society*. New York: Simon and Schuster, 1991, 16. o.
24. Lásd, James Joyce, *Finnegans Wake*. Harmondsworth: Penguin, 1986, 611-12. o., a szorongásos melankólia és egy látomás amelyben „minden tárgy minden oldalról mutatta magát”.
25. Rheingold, *Virtual Reality*, 352. o. 26. u.o.
27. Borges, „A Zahir”, in *A titkos csoda*, 289. o.
28. Borges, „Az Alef”, 351. o.
29. Jacques Derrida, „Two Words for Joyce”, in *Post-Structuralist Joyce: Essays from the French*, szerk. Derek Attridge és Daniel Ferrier. Cambridge University Press, 1984, 146. o. 30. u.o. 147. o. 31. u.o.
32. A „lapsus” mint az írás és olvasás szervező tere; lásd Jaques Lacan, *Encore: Le Seminaire XX*. Szerk. Jacques-Alain Miller.

- Paris:Seuil, 1975, 37.o.
33. Borges, *Prosa Completa* 2, 329.o.
34. Borges, „Az Alef”, 340.o.
35. „Azt adni, amink nincs” – a szeretet lacani definícióját Jacques Derrida idézi a „Given time: The Time of the King”-ben, angolra ford. Peggy Kamuf, in *Critical Inquiry* 18, 1992. tél, pp.162-63. A cikk az ajándék témájával foglalkozik.
36. Borges, „Az Alef”, 333.o.
37. Borges, „Az Alef”, 334.o.
38. Borges, „Az Alef”, 344.o.
39. Barthes: *Világokamra*, 87.o.
40. Borges, „Az Alef”, 350.o.
41. Borges, „Az Alef”, 350.o.
42. Borges, „Az Alef”, 351.o.
43. Derrida, „Two Words for Joyce”, 146.o.
44. Allucquere Rosanne Stone, „Will the Real Body Please Stand Up? Boundary Stories about Virtual Cultures” in *Cyberspace: First Steps*. Szerk. Michael Benedikt. Cambridge: MIT Press, 1991, 108.o.
45. u.o. 109.o.

Bruce Nauman:
Space under my
Steel Chair

